

Cseremisiz etimológiai adatbázis (T 048805, 2005–2009) Kutatási beszámoló

A „Cseremisiz etimológiai adatbázis” kutatási projekt célkitűzése egy olyan etimológiai adatbázis létrehozása volt, mely később alapjául szolgálhat a Bereczki Gábor és Agyagási Klára által összeállítandó cseremisiz etimológiai szótárnak.

A projekt keretein belül első lépésben szükséges volt megteremteni a kutatás tárgyi feltételeit. A cseremisiz szókészlet uráli és finnugor eredetű szóállományának kutatásához nagyjából rendelkezésre álltak a forrásmunkák, a szótárak és a szakirodalom, de az orosz, volgai bulgár, csuvas és tatár jövevényszavak valamint a szubsztrátum eredetű szóállomány vizsgálatához a kézikönyvállomány is hiányos volt, és fontos forrásmunkák voltak kiadatlanok. Ezért a kutatás a szókészlet uráli eredetű elemeinek Bereczki Gábor által való gyűjtése mellett Agyagási Klára „A Volga-Káma vidéki nyelvi area török nyelveinek korai orosz jövevényszavai” c. monográfiája első kötetének a kiadásával kezdődött. Ez a könyv ugyanis tartalmazta az orosz jövevényszavak teljes szláv etimológiai adatbázisát és a szavaknak a régió valamennyi (török és finnugor) nyelvbe való elterjedését. A 2005 végén megjelent kötet szép szakmai sikert könyvelhetett el, elismerő recenziók jelentek meg a *Studia Slavica* 51 (2006) 187–189, a *NyK* 103 (2006) 242–245, a *Čuvašskij gumanitarnyj vestni* 1 (2007) 194–197 lapjain, de további két recenzió is megjelenés alatt áll nemzetközi folyóiratokban (Claus Schönig tollából *UAJb NF* 23, 2010 és Vásáry Istvántól az *AOH* 63-as évfolyamában). A monográfia második kötete az orosz jövevényszavak átvételének orosz történeti-dialektológiai hátterét tárgyalja és az átvételek török hangtörténeti folyamatait, melyek révén el lehet különíteni a közvetlen kölcsönzéssel a cseremisizbe került orosz jövevényszavaktól a csuvas vagy volgai bolgár által közvetítetteket. Ez a kötet 2009 végére készült el, nem utolsó sorban a legfrissebb orosz dialektológiai szakirodalom beszerzésének csúszása miatt – a projekt zárása idején kezdődik el a lektorálása.

A cseremisiz szókészlet jövevényszó-állománya vizsgálatának másik kiadatlan forrásmunkája August Ahlqvist 1856-os csuvas gyűjtése volt. E gyűjtés kiadása azért volt elengedhetetlen, mert abból a csuvas nyelvjárából származott, mely az utóbbi 400 évben a cseremisizekkel közvetlenül határos. A feljegyzések nyelvi sokszínűsége (orosz, svéd, csuvas, tatár) és a használt egyedi transzkripció értelmezése nem könnyű feladat elé állította a szójegyzéket kiadó Eberhard Winklert és Agyagási Klárát, de a példásan megvalósuló együttműködés eredményeképp megjelent a kötet 2008-ban. A. Ahlqvist hagyatéka a csuvas szójegyzék mellett svéd nyelven írt csuvas nyelvtant is tartalmaz. Noha ennek a kiadása eredetileg nem volt a projektbe tervezve, mégis a német fordításban való megjelentetés mellett döntöttünk, mert bizonyos csuvas alaktani elemek és a szóképzés ritka virjál csuvas nyelvjárási eszközei a cseremisiz etimológiák szempontjából fontos szerepet játszanak. A kötet fordítása elkészült, szerkesztés után 2010 első felében megjelenik.

A cseremisiz szókészlet etimológiai adatbázisának gyűjtése Bereczki Gábor címszójegyzéke alapján készült. A címszójegyzék fő forrása Beke Ödön Mari nyelvjárási szótára volt, kiegészítve a közben beszerzett új cseremisiz értelmező szótár fontosabbnak ítélt szavaival. A projekt készítésekor a számítógépes adatbevitelre külön segédmunkaerő beállítását nem terveztük, elsősorban költségkímélő szempontok miatt.

Az adatbázis szerkesztésének módját Bereczki Gábor és Agyagási Klára közösen dolgozták ki, erről tanulmányt jelentettek meg a *Nyelvtudományi Közleményekben*. 2006-ban. Ezen elvek szerint Bereczki Gábor a vállalt feladatát mintaszerűen elvégezte, az általa kutatott szókészlet rétegekben nem egyszerűen etimológiai adatbázis készített, hanem a projekt végére a végcélként kitűzött etimológiai szótárbeli szócikket is megírta, legtöbb esetben mellékelve a szó kutatásának teljes szakirodalmát.

A jövevénytiszavak különböző rétegeinek adatgyűjtése az előirányozottnak megfelelően haladt 2006 közepéig, amikor is olyan emberi tragédiák sorozata kezdődött, amelyek miatt a tervezett határidőket nem lehetett tartani, és ami miatt a projekt zárásakor mindent egybevetve legfeljebb csak 80 %-os eredményességről adhatunk számot. (Agyagási Klárát édesapja végstádiumú rákbetegként való ápolása majd annak halála után mozgásképtelen édesanyjának magához vétele jelentős mértékben lelassította munkavégzésében. Időközben 2007-ben Rédei Károly betegedett meg, és betegsége úgy elhatalmasodott rajta, hogy kutatómunka végzését a projektben már nem tudta vállalni. Hamarosan bekövetkezett halála után jelentős idővesztéssel sikerült feladatára más szakembert, Riho Grünthalt, a Helsinki Egyetem professzorát megnyerni.)

Az uráli alapnyelv indoeurópai jövevénytiszavainak vizsgálatát Riho Grünthal 2009-ben kezdte el. Az idetartozó szavak nem tesznek ki nagy mennyiséget, de amiatt, hogy az indoeuropeisztikában a közelmúltban publikált fontos eredmények több esetben módosítják az uráli alapnyelv indoeurópai jövevénytiszavainak körét, Riho Grünthal csak a 2010-es év végére vállalta, hogy összeállítja és megküldi az idetartozó szócikkek adatbázisát.

A cseremiszi szókincs orosz jövevénytiszó-állományának adatbázisa elkészült, de a volgai török eredetű réteg feldolgozása hiányos. E szókészleteti csoport rendszerszerű etimológiai adatolása nem valósult meg, viszont a nyelvtörténeti adat elméleti kérdéseiről, az adatok értelmezéséről és számos, etimológiai szempontból különleges török eredetű szóról vagy szócsopotról fontos publikációk jelentek meg Agyagási Klárától – természetesen a török etimológiai adatok megadásával. E publikációk sora 2010-ben folytatódik, minthogy a cseremiszi-volgai török lexikális kölcsönzések áttekintő értékeléséről a CIFU11 kongresszuson számol be, a Volga-vidéki nyelvi area dominancia-viszonyairól pedig (a cseremiszi adatokra alapozva is) a 15. ITCL konferenciára jelentett be előadást.

Összegezve elmondható, hogy a projekt munkálatai során a résztvevők megalapozták elméletileg egy a kor színvonalán álló cseremiszi etimológiai szótár megalkotását, kidolgozták és 510 oldalnyi terjedelemben megvalósították annak szerkesztési rendjét, 14 cikk és könyvfejezet publikálásával mutatták be konkrét etimológiai kutatásaik eredményét, 4 kötet könyv kiadásával és számos más beszerzésével biztosították a szótár adatbázisához szükséges szinte valamennyi tárgyi feltétel meglétét, minek alapján további ráfordítások nélkül teljesíthető lesz a sajnálatosan elmaradt adatbázis-elemek pótlása a közeli jövőben.

Debrecen, 2010. január 31-én.

Agyagási Klára
témavezető